

05 AGUSTOS 1987

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 3

KAYSERİ — 1986

İYİLİĞİ EMREDİP KÖTÜLÜĞÜ YASAKLAMA GÖREVİ

Prof. Dr. Cihad TUNÇ

Yüce Allah, Âli İmrân Suresinin 102 - 110. âyeti kerimelerinde meâlen şöyle buyurmaktadır :

«Ey inananlar, Allah'tan sakınılması gerektiği gibi sakının, sizler, ancak müslüman olarak can verin. Hepiniz toptan Allah'ın ipine (emrine, Kur'an'a) sarılın, ayrılmayın. Allah'ın size olan nimetini anıp düşünün : Birbirinize düşmandınız, Allah kâlblerinizin arasını uzlaştırdı da onun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Bir ateş çukurunun kenarında idiniz, sizi oradan kurtardı. Allah doğru yola erişesiniz diye size böylece âyetlerini açıklar. Siz iyiye çağıran, doğruluğu emreden ve fenalıktan meneden bir ümmet olun! İşte kurtuluş ve saadete erenler yalnız onlardır. Kendilerine belgeler geldikten sonra ayrılan ve ayrılığa düşenler gibi olmayın. Bir takım yüzlerin ağaracağı ve bir takım yüzlerin kararacağı günde büyük azab onlarıdır. Yüzleri kararanlara : «İnandıktan sonra inkâr edermisiniz? İnkâr etmenizden dolayı azâbı tadın!» denecektir. Yüzleri ağaranlar ise Allah'ın rahmetindedirler. Onlar orada devamlı kalacaklardır. İşte bunlar Ey Muhammed, sana doğru olarak okuduğumuz Allah'ın âyetleridir. Allah hiç kimseye zulmetmek istemez.»

«Göklerde olanlar da yerde olanlar da Allah'ındır. Bütün işler Allah'a varacaktır. Siz, insanlar için ortaya çıkarılan, doğruluğu emreden, fenalıktan alıkoyan, Allah'a inanan hayırlı bir ümmetsiniz. Kitap ehli inanmış olsalardı, kendileri için daha hayırlı olurdu; içlerinde inananlar olmakla beraber, çoğu yoldan çıkmıştır.»

Bu âyetler böyle bir bütünlük içerisinde ele alınıp üzerinde düşünülürse, inanıp iman eden kişilerin üzerinde dikkatle durup

ders almaları gereken pek çok hakikatların varolduğunu ortaya koymak mümkün olur.

Şöyle ki, 102. âyette yüce Allah'tan sakınmanın, korkmanın lüzumu üzerinde duruluyor. Bilindiği gibi Allah'tan sakınıp korkmak, Kur'ân diliyle ittikâ Bakara suresinin hemen ikinci âyetinde «Huden li'l-muttakîn» (1) yani «Bu, doğruluğu şüphe götürmeyen ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlara yol gösteren (hidâyet eden) kitaptır, Kur'ândır» buyurulmakla yüce Allah'ın kitabının, daha açık bir ifadeyle emirlerinin, yasaklarının, tavsiyelerinin, İlâhi hitabın muhâtabı ancak mûttâkiler olduğuna, yani Kur'an'ın Allahu Teâla'dan gereği gibi sakınıp korkanlar için doğru yolu gösteren rehber bir kitap olduğuna apaçık işaret edilmektedir. Öyleyse doğruluğu şüphe götürmeyen bu kitap, bu Kur'an, Yüce Rabbimizden kendisinin beyan buyurduğu ve istediği şekilde sakınıp korkanları doğru yola ileticek ve onları hem bu dünyada hem de âhirette, öteki âlemde mutlu edecek, kurtuluşa ulaştıracak âyetleri içinde bulandıran bir rehberdir.

Yüce Allah'tan yine O'nun emrettiği ve istediği gibi sakınmak şu suretle mümkün olur : Biri; her şekilde Allah'a itaat edip emirlerine boyun eğerek hiç isyan etmemek, daima O'nu çok çok anıp adını zikrederek hiç unutmamak, her durumda ve işlerde şükredip inkara ve küfrana düşmemektir. Bu mânâda bir takva, zannedildiği kadar kolay bir husus değildir. Bunu ancak «İsmet» sıfatına sahip olan büyük peygamberler için açıklamak mümkün olabilir.

Diğeri; «Gücünüz yettiği nisbette Allah'tan sakının» (2) âyeti kerimesi uyarınca, yüce Rabbimizin emirlerini yerine getirip, yasaklarından uzak kalmak, Allah yolunda gücünün yettiği kadar hakkiyle gayret sarfedip çaba göstermek ve bu konuda Allah'tan başka hiç kimsenin kötülük etmesinden veya azarlayıp çekiştirip başa kakmasından korkmamak. Daha açık bir ifadeyle, anası, babası, yakın dostları ve hatta kendi aleyhinde bile olsa yüce Allah için adaletten, doğruluktan, hakkaniyetten asla ayrılmamaktır. İşte bu türlü bir takva, herkes için zorunludur (vâcibtir). Zira bunu akıl, irade ve idrak sahibi inanmış her ferd yerine getirebilir.

Bundan sonra âyetin devamında yüce Allah, müslüman olarak ölmenin zaruretine işaret ederek, inandıktan sonra tekrâr küfre dönmenin bir kıymet ifade etmediğini beyan buyurarak, Ce-

1. Bakara/2. âyet.

2. 64. Tegâbun/16. âyet.

nab-ı Hakkın ipine (Kur'ana veya O'nun buyruklarına, güzel yararlı işlerine) sımsıkı sarılıp her türlü tefrikadan, ayrı gayri olmaktan, hep birlikte uzak kalmakla kişinin imanını ölene kadar muhafaza edebileceğini de haber veriyor. Öyleyse önce kâlblerin tevhid üzere olması, sonra da müminlerin bütün işlerinin tevhid üzere yapılması, her türlü ayrıcalıktan uzak durulması bu hak ve gerçek olan İslâm dininin en büyük temel prensiblerindedir.

Kişilerin «Ben kendi başıma münferiden dinimi, imanımı muhafaza edebilirim» demeleri dinî açıdan tehlikeden uzak değildir. Kendi başına kalmak isteyen kişilerin hem şu içinde yaşadığımız dünyada hayatlarını devam ettirebilmeleri ve hem de İman ve İslâm üzere son nefeslerini teslim etmeleri şüphelidir. Zira kişi, baskı, tehdid ve zor kullanma karşısında her şeyini kaybedebilir, veya tek başına bu gibi durumlara karşı koyabilmek için gerekli olan gücü kendinde bulamayabilir. Bu bakımdan dinin dünyada pâyidar olması toplumla mümkündür. Bunun içindir ki, cemaatleri, toplumsal güçleri kaybolmuş, perişan bir hale gelmiş toplumlar gelişip yükselme imkanı bulamamış ve yok olup gitmişlerdir. Şu halde din toplumla, cemaatle ayakta durabildiğine göre, bu toplumun özellikleri neler olmalıdır. İşte bu husus, yukarıda mealleri zikredilen 104. âyette açıkça beyan buyurulmuştur. Bu toplum, bu cemaat, insanları hayra, iyiliğe davet edip çağırarak, iyiliği emredip kötülüklerden vazgeçirmeye, uzak tutmaya çalışacak. Çünkü bu toplum, Yüce Allah'ın âyet-i kerimelerine, yani Kur'an'a sahip olduğundan bu âyetlerin ışığı altında birbirlerinden ayrılıp, ihtilafa düşmeyecek, birbirine tamamen zıd olacak şahsî görüşleri sürerek ayrılık ve kutuplaşma meydana getirmeyecek. Zira Allah'ın ipine sımsıkı sarıldıkça, buradan elde edeceği sağlam deliller sayesinde doğru, güzel, iyi ve hayırlı olanı tercih ederek hem dünyada hem de âhirette muratlarına erip mutlu ve mes'ud olacaklar. Her türlü dinî ve dünyevî ezâ ve cefâdan uzak bir hayat sürecekler ki, bu husus da 105. âyette ifade edilmiştir.

Hayırlı işlere çağıran, iyilikleri emreden ve kötülüklerden sakındırmaya çalışan bir cemaatle, bir toplumla İslâm dininin kıyamete kadar ayakta kalacağı bütün müslümanlarca kabul edilmiştir. Ancak bu görevin nasıl, ne şekilde ve hangi şartlarla yapılabileceği hususunda ileri sürülen fikirler az da olsa, birbirinden farklı olmuştur. Bu âyetler üzerinde İslâm âlimleri, İslâm Dininin ilk zamanlarından itibaren fikirler ve görüşler ileri sürmüşler, miladi 9. ve 10. asırlarda da bu mesele, Kelâm İlminin konuları ara-

sında kendine özgü yerini almıştır. Bu yüzden şimdi burada kelâmî fırkaların görüşlerine yer vermek istiyoruz.

Âli İmrân suresinin bu 104. âyetinde : «Hayırlı işlere çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten alıkoyan bir toplum olasınız» anlamında bir emir söz konusu olduğunda âlimler, bu emrin, kuvvet yoluyla mı, fikrî münakaşa ve mücadele yoluyla mı, yoksa sulhçu bir irşad ve iknâ yoluyla mı yerine getirilebileceği hususunda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Meselâ; Sahabeden bazıları bilhassa şiddet kullanmaktan, müslüman kanı dökmekten hoşlanmayan İslâm büyükleri, iyiliği emredip kötülükten uzak tutmayı kâlb ve lisana hasrederek, fiilî olarak el ve kılıca baş vurmamışlar, irşad ve ikna yolunu tercih etmişlerdir. Bunlar arasında Abdullah b. Ömer, Sa'd b' Ebî Vakkas, Usame b. Zeyd, Muhammed b. Mesleme ve Hasan el-Basrî bulunmaktadır (3).

Bu emri pazu ve silâh kuvvetiyle gerçekleştirmekten başka çare göremiyen tek fırka, Havâric fırkası denilen Hâricilerdir. Bunlar Allah'ı Teâlanın Kur'an-ı Kerimde yer alan emirlerini şiddet yoluyla tatbik etmek görüşünü tercih etmişlerdir. Bu itibarla hâriciler, kelâmî fırkalar arasında katı bir tutum içerisinde bulunan fırkaların başında gelirler.

İyiliği emredip kötülükten alıkoymak emrini kendilerinin beş prensibinden biri haline getiren Mu'tezile fırkasının ilk mensubları, harp adamı olmaktan ziyade fikir adamı oldukları için, bu emrin yerine getirilmesinde kılıçtan daha keskin ve etkili olacağına inandıkları akıl ve bilgilerini kullanmışlardır. Hatta bu prensib uğrunda o kadar korkusuzca konuşmuşlardır ki, bilâhère Mu'tezile fırkasının benimseyeceği fikirleri ilk olarak ortaya atan Kaderiyye mezhebinin ilk büyük reislerinin hemen hepsi bu cesaretlerinin kurbanı olmuşlardır. Bunlardan Ma'bed el-Cühenî, Gaylân ed-Dimeşki, Hişam el-Gûtî ve Ca'd b. Dirhem ya Emevî hükümdarları veya selâhiyetli büyük vâlileri tarafından öldürülmüşlerdir.

Bununla beraber Mu'tezile fırkasının ileri gelen reisleri Abbasi devleti zamanında - bilhassa Halife Me'mûn (813 - 833) zamanında - büyük bir nüfuz kazandıkları için bu prensiblerini hükümdarlar ve devletin büyük adamları vasıtasıyla yerine getirmek imkânını bulmuşlardır. Böylece bir süre şiddet yolunu tercih etmiş-

3. Dr. Ali Sâmî en-Neşşar, Neş'etü'l-Fikri'l-Felsefî fi'l-İslâm, s. 616-618, Mısır 1965; Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu, Kur'an Tefsirinin Doğuşu, s. 118, Ankara, 1968.

lerdir. Meselâ, Halife Me'mûn zamanında «Kur'an'ın mahlûk olduğu» şeklindeki görüşlerini kabul etmeyen Ahmed b. Hanbel (O. 241/855), Mu'tezilenir bu nüfuzu sebebiyle türlü eziyet ve işkencelere maruz kalmıştır (4).

Ayette geçen lafızları biraz açıklamak gerekirse «ma'rûfu emretmek» cümleciğinde geçen, «doğruluk ve iyilik» olarak tercüme edilen «ma'ruf» kelimesi vâcib ve mendûb olmak üzere iki kısımdır. Yapanın güzel, doğru ve iyi olduğunu bildiği veya güzele, doğruya ve iyiye delâlet ettiğini, yani güzeli, doğruyu ve iyiyi gösterdiğini bildiği her işe denir.

Şu halde bütün mes'ele, işleyenin o işin güzel, doğru ve iyi olduğunu mutlak olarak bilmesindedir. Neyin güzel, iyi ve doğru olduğu hem Kur'an ile, Peygamberler ile bildirilmiş hem de, akıl bunu kabul edip tasdik etmiştir.

Emir ise, kişinin kendinden aşağı derecede olan birine «şunu yap!» demesidir.

Ayette «kötülükten uzak tutmak, sakındırmak» şeklinde tercüme edilen «Münkerden nehyetmek» cümleciğindeki «münker», yapanın kötü ve yanlış olduğunu bildiği veya kötülüğe, fenalığa delâlet ettiğini bildiği her işe denir.

Nehiy ise, kişinin kendisinden aşağı derecede bulunan birisine «şunu yapma!» demesidir. Neyin kötü, çirkin, yanlış ve fena olduğu da dinimiz tarafından açıklanmış, akıl da bunun böyle olduğunu kabul edip benimsemiştir. Öyleyse iyiliği emredip, kötülükten uzak tutmak mükellef olmanın gereğidir. Daha açık bir ifadeyle çocukluktan kurtulup erkeklik veya kadınlık çağına ulaşmış, iyiyi kötüden ayırdedebilme kâbiliyetine sahip her müslüman, hem kendine hem de ailesi ferdlerine iyiliği emredip, kötülüklerden yine kendini ve aile ferdlerini uzak tutmakla görevlidir. Akıl ve idrak sahibi hiç kimse kendini bile bile kötülüklerin kucağına atmayacağı gibi, âile ferdlerinin ve hatta din kardeşlerinin kötülükler içinde boğulup kalmasına da göz yumamaz. Bu itibarla iyiliklere, hayırlı işlere ve doğru olana çağırarak, kişilere iyiliği emredip, onları kötülüklerden uzak tutmak vazifesi bu âyetlerin ışığı altında

4. Dr. Richard Hardmann, Die Religion des İslâm, s. 41, Berlin 1944; Ahmed b. Hanbel, Kitabu'l-İlâh ve Ma'r ifeti'r-Ricâl, Dr. Talat Koçyiğit'in önsöz'ü, I., s. 8, Ankara.

her müslümana kifâye olarak farzdır, neticesine varılmıştır. Fakat bu neticeden hareketle, «Şayed bunlar yapılmazsa hiç bir müslüman kendini sorumluluktan kurtaramaz; ama bu her ferde, her kişiye tek tek farz-ı ayın değildir. O topluluk içinden bu vazifeyi yapan bir gurup çıkarsa, sorumluluk diğerleri üzerinden kalkar. Ötekiler bu vazifeyi üstlenen gruba yardımcı ve destek olurlar», denmiştir. İşte böyle bir hükümde bulunmak; müfessirlerin âyette geçen «Minkum Ümmetun» cümleciğindeki «min» harf-i cerrinin, müslümanlardan bir grubu tahsis için geldiğinde ittifak etmiş olmalarından ileri gelmektedir.

Meselâ Keşşâf'ta bu husus, şöyle açıklanmaktadır :

Âyette geçen «min» harfi cerri müslümanlardan bir gurubu tahsis için gelmiştir, zira iyiliği emredip kötülükten alıkoymak farz-ı kifâyedendir. Bu da ancak, neyin iyi, neyin kötü olduğunu; iyiliği nasıl yerine getireceğini ve nasıl hareket edeceğini çok iyi bilen kimseler için mümkündür. Câhil olanlar, çok defa iyiliği yasak edip, kötülüğü emreder ve yine kolaylık yerinde sertleşir, sertlik yerinde de yumuşar. Çok kere kendi mezhebindeki hükmü bilir, fakat arkadaşının mezhebindeki hükmü bilmediği için, onu iyilikten alıkoymaya kalkar. Bu suretle bir şeyden alıkoymak yasakladığı kimsede daha ters neticeler husule getirmiş olur (5).

Şimdi de «Mefâtihu'l-Ğayb» diğer adıyla «Tefsir-i Kebir» sahibi Fahru'd-dîn er-Râzî'nin (Ö. 606/1209) bu âyetlerle ilgili görüşlerine yer verelim :

«Bu âyetteki «minkum» sözündeki «min» harf-i cerri hakkında iki görüş vardır :

I — HUSUS :

A) Buradaki «min» teb'iz için değildir, yani belli bir topluluğa işaret için gelmemiştir.

Birinci Delil :

1. Çünkü Yüce Allah 110. âyette : «Siz, insanlar için ortaya çıkarılan, iyiliği emreden, kötülükten alıkoymak için ümmet oldunuz» derken «min» harf-i cerrini kullanmamış ve bütün ümmete bu işi vâcib kılmıştır.

5. Zemahşerî, Keşşâf, C - I, s. 396, Beyrut 1947.

2. Her mükellefe ya eliyle, ya diliyle yahud da kâlbiyle iyiliği emredip, kötülükten alıkoyması, nefsi için bir zarar söz konusu ise, bunu defetmesi (yok etmesi) vâcibtir.

Bu durumda âyetin mânâsı şöyle olur : «Siz, hayra davet eden, iyiliği emreden, kötülükten alıkoyan bir topluluk olun» buradaki (yani 104. âyetteki) «min» harf-i cerri, Hâc suresinin 30. âyetindeki «Fectenibû'r-ricse min'el evsân» «...bütün pis putlardan kaçının» ibaresinde bulunan «min» harf-i cerri gibi tebyîn (açıklamak) içindir. Meselâ; «Li fulânin min evâdihi cundun», «falanca'nın evlatlarından ibaret olan bir ordusu vardır» arapça cümlesinde kastedilen, o şahsın bütün çocuklarıdır, yoksa çocuklardan bir kısmı değildir. Bu âyette de aynı durum söz konusudur. Ancak bu görüşü ileri sürenler her ne kadar iyiliği emredip kötülükten alıkoymak herkese vâcibse de, yapan bir topluluk bulunduğu takdirde, teklif (vücubiyet) diğerlerinin üzerinden kalkar, demişlerdir.

B) Buradaki «min» teb'îz içindir, yani belli bir topluluğa, kısma, gruba işaret için gelmiştir. Bunların görüşleri de şöyle sıralanır :

1. Bu âyette «min» harf-i cerrinin faydası, topluluk içinde hayra davet eden, iyiliği emredip kötülükten alıkoymaya güç yetirmiyen kadın, hasta, âciz gibi kimselerin bu tekliften muaf tutulduklarına işarettir.

2. Bu teklif, topluluk içerisinde sadece âlimlere mahsustur; bunu da iki tarzda açıklamak mümkündür :

a) Üzerinde durulan âyet, 1 — Hayra davet etmek, 2 — İyiliği emretmek, 3 — Kötülükten alıkoymak gibi üç hususu ihtiva etmektedir. Bilinir ki, hayra davet etmenin, iyiliği emretmenin, kötülükten alıkoymanın ilk şartı, hayrın, iyiliğin ve kötülüğün ne olduğunu iyice bilmektir. Bunların ne olduklarını bilmeyen câhil, belki de bâtıla (yanlış ve şer olana) çağırarak, kötülüğü emredip iyiliği yasaklayacaktır. Belki de bu şeylerin hükmünü kendi mensubu bulunduğu mezhebine göre bilecek, fakat karşısına alıp hitabettiği kişinin mensub olduğu mezhebe göre bunların nasıl olduğunu bilmeyecektir. Böyle olunca da karşısındaki kişinin mezhebine göre kötü olmıyan bir şeyi ona yasaklamış olacaktır. Yumuşak davranacağı yerde sert; şiddet göstereceği yerde, yumuşak davranacaktır. Belki (insanın ruh yapısını iyice bilmediği için) kişinin o kötülüğe tam mânâsıyla sapanmasına sebep olacaktır.

Öyleyse, bu teklif, bu vücûbiyet sadece âlimlere tevcih edilmiş olmaktadır ki, bu âlimler de toplumun bir kısmını teşkil ederler. Bu âyetin bir benzeri Tevbe suresinin 122. âyetinde meâlen : «İnananların hepsi savaşa çıkmamalıdır. Her topluluktan bir tâifenin dini iyi öğrenmek ve milletlerini geri döndürdüklerinde uyarmak üzere geri kalmaları gerekli olmaz mı ?» şeklinde geçmektedir.

b) Biz (Fahred-din er-Râzî) bu teklifin vücûb-i kifâye (farz-ı kifâye) olduğunda görüş birliğine vardık. Şöyle ki, eğer bunu toplumun bazı fertleri yaparsa, diğerlerinden bu teklif düşer. Bu takdirde âyetin mânâsı şöyle olur : «Bu işi aranızdan bazıları yapsın». Öyleyse bu vücubiyet herkese değil, «bazı kimselere» dir.

Bu konuda bir başka görüş daha vardır ki, bu da Dahhâk'ın (Ö. 105/723) görüşüdür. Ona göre bu âyetten murat, Rasûlullah'ın ashabıdır; çünkü onlar, Peygamberden öğrenip halka öğretiyorlardı. Bu görüşe göre âyetin mânâsı : «Sizler, sünneti korumak ve dini öğrenmek gayesiyle toplanıp bir araya gelin !» olur.

Bir başka mesele de şöyledir : Bu âyet, ilk bakışta insanı, hayra davet, iyiliği emir ve kötülükten alıkoymak gibi üç şeyle mükellef tutmaktadır. Bu üç şey birbirlerine atfedildiği için birbirlerinden ayrı olmaları gerekmektedir; zira başka başka olan şeyler birbirine atfedilir.

Hayra davet'in en güzeli, en faziletlisi, Allah'ın zât ve sıfatlarını isbatta, mümkün varlıklara benzetmekten tenzihe davettir.

«Biz bu dediklerimizi Yusuf Suresi 108. âyeti ile Nahl Suresi 125. âyetten çıkardık» diyen Fahrud-din er-Râzî, buna göre hayra davet etmek iki türlüdür, diyor :

1. Yapılması gerekene teşvik (emr-i bi'l-ma'rûf)
2. Yapılmaması gerekeni terketmeye teşvik (nehy-i ani'l-münker) (6).

Ahkâmu'l-Kur'an sahibi İbnu'l-Arabî (Ö : 543/1148) bu âyetle ilgili olarak şöyle diyor :

«İyiliği emredip kötülükten alıkoymak farz-ı kifâyedir; çünkü bu suretle muhâliflere hüccet ikâme edilerek dine yardım edilmiş olur. Kişi kendini naza'a (inceleme ve münazaraya), münakaşaya yetkili görürse, veya bunu başkaları onda görürse, o zaman bu iş ona farz-ı ayın olur (7).

6. Fahred-din er-Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, C. III, s. 27-30, İstanbul.

Şerhu Usûli'l-Hamse adlı eserin sahibi Kâdî Abdu'l-Cebbâr'a (Ö : 415/1024) göre iyiliği emretmekten (emr-i bi'l-ina'rûftan) maksat, iyiliği kaybetmemektir.

Kötülükten alıkoymaktan (nehy-i ani'l-münkerden) maksat, kötünün ortaya çıkıp hasıl olmasına meydan vermemektir. Bu farzı bazı mükellefler yaparsa, teklif diğerlerinin üzerinden düşmüş olur, yani bu durumda farz-ı kifâye olur (8).

Bu Farzın Yerine Getirilmesinin Şartları :

1. Kesin Açıklık : Emredilen şeyin kesin olarak iyi, yasaklanan şeyin de kesin olarak kötü olduğunun bilinmesi şarttır. Bu husus, bu işi yaparken hataya düşmemek için bilhassa zorunludur; çünkü kötülüğü emretmemek ve iyiliği de yasaklamamak için çok iyi ve sağlam bir temyiz kabiliyeti gereklidir.

2. Kötü olan şeyi araştırmaya ve varlığını tesbit etmeye götürecek maddi bir delilin, işaretin açıkça bulunmasıdır. Meselâ; oyun (kumar) malzemelerinin ve içki malzemelerinin açık olarak bulunması ve görülmesi gibi.

3. Sözünün tesirli, geçerli olacağını bilmek (Eğer sözünün tesir etmeyeceğini biliyorsa, terketmek mi, yoksa yapmak mı güzeldir? bu tartışılmıştır).

4. Canına, malına bir zarar gelmeyeceğini bilmek.

5. O kötü olan şeyden daha büyük bir zarara sebebiyet vermeyeceğini bilmek (9).

Bu konuyla ilgili olarak üzerinde durulan, yukarıda açıklanmaya çalışılan 104. âyetin bir nevi açıklamasını yaptığı kabul edilen hadislere de burada kısaca yer vermek istiyoruz.

Sahih-i Muslim'de (10) bulunan bir hadiste Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilir : «Sizden kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin, şayed buna gücü yetmezse, diliyle değiştirsin, eğer buna da gücü yetmezse, kâlbiyle onu değiştirsin, ama bu imanın en zayıfıdır.»

7. İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, Ahkâmu'l-Kur'ân, (Tahkik : A. Muh. Becâvî) C. I, s. 292, Beyrut - Daru'l-Marife.

8. Kâdî Abdu'l-Cebbâr, Şerhu Usuli'l-Hamse. s. 148, Kahire 1965.

9. a.g.e., s. 142 - 143.

10. Sahih-i Muslim, C. II, s. 22, (Nevevî Şerhi) Mısır 1929.

Hadiste geçen «değiştirsin» sözünü açıklayan en-Nevevî (Ö : 676/1277) bu vâcib bir emirdir ki, «iyiliği emretmek, kötülükten alıkoymak» şeklinde geçen 104. âyetteki emre benzer, dedikten sonra; iyiliği emredip kötülükten alıkoymak farz-ı kifâyedir. Bir grup insanın yapmasıyla diğerleri üzerinden düşer. Hepsi özürsüz olarak, bir korku bulunmaksızın bu emri yerine getirmezlerse, o zaman hepsi günahkâr olurlar. Ama bazen farz-ı ayın olur; şöyle ki, bir yerde kendisinden başka hiç kimse bu işi bilmezse veya kendisinden başka hiç kimse bunu önleyemiyeycekse, bu kişiye farz-ı ayın olur. Meselâ, çocuğunu, ailesini kötülük yaparken gören kişi gibi, (11) ifadeleriyle konuya devam etmektedir.

Bu emrin nasıl uygulanacağına da işaret eden Nevevî bunları şöyle sıralamaktadır :

1. Bu emir, yani iyiliği emredip kötülükten alıkoymak şeklindeki emrin vücubiyeti sadece yapmaktır, kabûl ettirmek değildir, zira Cenab-ı Hak Mâide suresinin 99. âyetinde (12) «Rasûle düşen sadece tebliğdir» buyuruyor.

2. Bu emri, bilen kimseler veya devlet görevlileri yapmalıdır.

3. Bu emri yapan kimse, istenilen gayeye ulaşabilmek için yumuşak başlı olmalıdır. İmam-ı Şâfiî bu konuda şöyle der : «Kardeşine gizlice nasihat ederek aydınlatan onu tezyin eder, yani ruhunu okşayıp süsler, nasihatını açıktan yapan kişi de onu kızdırır. Bu husus insanların riayet etmedikleri pek önemli bir meseledir.»

Kötülükten alıkoymaya gelince; hadiste de haber verildiği gibi, «eliyle değiştirsin, gücü yetmez ise diliyle, ona da gücü yetmez ise kâlbiyle değiştirsin» buyrulmaktadır.

«Kâlbiyle değiştirsin» sözünden maksat : Kâlben desteklemesin, o işi, hareketi kötü görsün, demektir, yoksa kötülük üzere olanı bundan vazgeçirsin, o kötülüğü izâle etsin mânâsında değildir; fakat kâlben nefret etmesi kudreti dahilinde olan bir şeydir de, onun için kâlbiyle denmiştir. «Bu imanın en zayıfıdır» sözünün mânâsı da «mükâfatı en az olandır» demektir.

11. Sahih-i Muslim, C. II, s. 23.

12. 5. Mâide Suresi, 9. âyet : «Peygamberin görevi sadece tebliğ etmektir. Allah, sizin açıkladıklarınızı da, gizlediklerinizi de bilir.»

Bu türlü bir değiştirmede, bilgisize ve kötülüğünden korkulan zâlîme yumuşaklıkla muamele edilir; çünkü bu yol, kabul ettirmeye daha uygun düşer. Nitekim bu işi yapanın fazilet sahibi, dürüst kimselerden olması müstehabtır (13). İbnu'l-Arabî bu hadis hakkında Şöyle diyor :

«Bu hadiste garib bir incelik vardır; Hz. Peygamber fiilde son olması gerekeni başta zikretmiştir : «Kötülüğü el ile değiştirmek» Halbuki önce dil ile onu açıklayıp anlatmakla değiştirmeye başlanır, netice hâsıl olmazsa, o zaman el ile değiştirmeye başvurulur» (14).

Türkçe Kur'an tefsirlerine bir örnek olması bakımından burada zikretmeyi uygun bulduğumuz «Hak Dini Kur'an Dili» adlı tefsirin sahibi Ahmet Hamdi Yazır (Elmalılı Hamdi) makalenin birinci sahifesinde yer alan âyetlerin açıklamalarıyla ilgili olarak hemen hemen yukarıda muhtelif âlimlerden nakledilen görüşler doğrultusunda hareket etmektedir. O da «Minkum Ümmetun» cümleciğindeki min harf-i cerrinin hem «tecridi» olup iyiliği emredip kötülükten alıkoymanın her müslüman için gerekli bir teklif olduğunu, hem de «teb'izi» olup hususi bir ümmet veya topluluk için geçerli bir teklif olduğunu, müslümanlardan belirli bir grup bu işi üzerine alır, diğerleri de bunlara her yönden yardımcı olurlar ise, bu teklifi hükümün yerine getirilmiş olacağını (15) ifade etmektedir.

S O N U Ç :

Yukarıda zikredilenlerden sonra, netice olarak diyebiliriz ki, Alı İmrân suresinin 104. âyetinden çıkarılan bu teklifi hüküm, başka bir deyişle farziyet veya diğer mezheblere göre vücûbiyet ifade eden bu emir, bazı Őartlar altında, bir takım hususiar göz önünde bulundurularak yerine getirilmelidir. Bu emri yerine getirmek isteyen mükellef, işgal ettiği yer ve makama göre, bulunduğu pozisyona göre bunu yapmalıdır. Bir âile reisinin âile fertlerine göre bulunduğu yer ile, dışarıdaki bir müslümanın yabancı olduğu veya yeni tanımaya başladığı bir çevre veya toplum içeriğindeki durumu ve yeri başkadır. Yine bu teklifin nasıl yapılacağını çok iyi bilen bir kişi ile, bunları bilemeyen bir kişinin bu em-

13. Sahih-i Muslim, C. II, s. 24-25.

14. İbnu'l-Arabî, Ahkâmu'l-Kur'an, C. I, 293.

15. Ahmed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, C. II, s. 1151-1159, (ikinci baskı), İstanbul 1960.

ri yaparken karşılaşacakları durumlar da başka başkadır. Yine buradan hareketle bir müslümanın bu teklifi kendine, ailesine uygulaması ayrı bir özellik taşıdığı gibi, bu görevi rûhî yapısını çok iyi bildiği bir kimseye uygulamasıyla, hiç tanımadığı bir kimseye uygulaması arasında teklifin neticeleri yönünden de pek çok farklar vardır. Hatta bu teklifi uygulamak isteyen kişinin maruz kalacağı, karşı karşıya geleceği durumlar bile o anda akla gelmeyecek kadar farklı ve bazı hallerde de tehlikeli olabilir.

İşte bu bakımlardan âlimler, bu teklif yapılırken uyulması gereken, göz önünde mutlaka bulunması icabeden şartları ve durumları ayrı ayrı zikredip açıklamışlardır ki, «kaş yapalım derken, çok daha değerli bir organımız olan gözden olmalı» diye. Aksi halde yanlış bir adım, topluluk içerisinde her türlü ayrıcalığın, aykırılığın, parça parça ayrılmaların, birbirine düşman olmanın, değişik bir ifadeyle de anarşi ortamının meydana gelmesine sebep olur. Cenab-ı Hak muhafaza buyursun ! böyle bir durumda da herkes birbirine kötü gözle bakacağından, herkes birbirine nefret edip, kendi fikrinin, kendi gittiği yolun, kendisinin benimseyip mensubu olduğu toplumların doğru olduğunu, yaptığı işlerin doğru ve Allah'ın emri olduğunu şursuzca iddia ettiği için, o cemiyette dirlik düzenlik, saadet ve mutluluk olmaz; belki de kan gövdeyi götürebilir. 12 Eylül öncesinde yaşanan olaylar Allah korusun tekrar geri gelebilir. Bu bakımdan farz-ı kifâye olarak üzerinde ittifak edilmiş bulunan bu emri, bu görevi, o toplum içinde, o cemiyet içinde devlet tarafından görevlendirilmiş bir grubun yapması daha doğru olur. Ferd doğrudan doğruya kendi şahsını, ailesini ilgilendiren konularda bu görevi yerine getirirse, hem kendine, hem âilesine iyiliği emredip, kötülükten de alıkoyduğu için bu görevi hakkıyla yapmış olacak ve farziet veya vücûbiyet ifade eden bu teklif yerine getirilmiş olacaktır. Diğer taraftan önce fert kendi şahsında, sonra da ailesi ferdları arasında bu görevi hakkıyla yaptığı için bütün fertler ve o fertlerin aileleri de iyiliği yapan, kötülükten uzak duran kişiler oldukları için, mükellefin dışarıda bu görevi yerine getirebileceği bir kimseyi bulabilmesi de ihtimal dahilinde olmayacaktır. Çünkü bütün bir topluluk iyilikleri yapıp, kötülüklerden uzak durduğuna göre bu teklif de kendiliğinden mükelleflerin üzerinden kalkacaktır. İşte yukarıda zikrettiğimiz Dahhâk'ın, Hz. Peygamberin ashabı hakkındaki görüşünü bu mânâda anlamak kanaatımızca daha doğru olur. Bütün bu hususlar önceden düşünülmeden bu görevin yapılmasına geçmek daha isabetli olacaktır.